

Світлана Гриценко,
учитель зарубіжної літератури,
вчитель-методист, Київський дер-
жавний музичний ліцей
імені М. В. Лисенка

Оксана Величко,
учитель української мови
та літератури, Київський
державний музичний ліцей
імені М. В. Лисенка

Юлія Швець,
учитель української мови
та літератури, Київський
державний музичний ліцей
імені М. В. Лисенка

Як мотивувати учнів до навчання?

УДК 373.5.015.3:005.32]:82.0

<https://doi.org/10.33989/3083-6387.2025.4.340481>

Великі випробування, які нам доводиться долати у сучасному житті, здається, дещо змінюють уявлення про першочерговість тих чи інших проблем. Хочеться все відкласти на той, майбутній, час миру і спокою. Але життя триває тут і зараз, і сьогодні діти у надскладних умовах продовжують ходити до школи, а від освіти, яку вони здобувають сьогодні, залежатиме те, наскільки вони будуть готові будувати нову мирну Україну. Багато в чому відповідальність за рівень освіти лягла на плечі вчителя. Педагоги звикли навчати, але сьогодні це екстремальні умови роботи, контакту з учнями, батьками. Завдання вчителів незрівнянно ускладнились.

Причини, які спонукали авторок цієї роботи поділитись своїми думками, виникли задовго до карантину і війни, що ускладнили процес навчання у школі дуже відчутно. Стрімкий розвиток і вплив на наше життя різного роду технічних «помічників» сьогодні, на мій погляд, теж роблять свою шкідливу справу наполегливо і дуже швидко.

Вивчення гуманітарних предметів у школах завжди впливали на загальне вміння учня організувати своє мислення послідовно, логічно, літературною мовою, грамотно. У вивченні цих предметів був зв'язок.

© Світлана Гриценко, Оксана Величко, Юлія Швець, 2025

Знання з різних предметів гармонійно доповнювали одне одного, формуючи особистісний інтелект з урахуванням вікових особливостей дитини, а ще її психологічного розвитку. Психологи сьогодні багато говорять і пишуть про те, що у будь-якій діяльності людини має бути мотивація. Видів мотивації існує безліч, але якою вона має бути при вивченні предметів гуманітарного циклу? На наш погляд, беззаперечними і вкрай необхідними є поняття «цікаво» і «корисно». У всі часи, щоб учень прочитав будь-який літературний твір, вчитель мав його зацікавити, а іноді навіть заінтригувати. А вже після прочитання твору починалась найскладніша робота аналізу прочитаного. Досить часто учні, які повністю прочитали великий і складний твір, зізнавалися, що зовсім його не розуміють. І ось тут з'являлась потреба у мотивації «корисно». Учня треба було спрямувати, показавши, що у тексті він не помітив, чомусь не надав великого значення, про щось взагалі не подумав. Такі підказки вчителя корисні тільки тоді, коли ми учню ставимо питання, а відповідь дозволяємо шукати самому, але саме у того автора, чий твір прочитано. Є спокусливий спосіб пояснити все самому, але тоді учень буде повторювати чи слова підручника, чи слова вчителя. Спрямовувати думку дитини треба так ненав'язливо, щоб учень прийняв свої висловлювання, як власні переконання. Адже, якщо твір формує переконання, то він формує особистість, формує людину.

Є ще одне ускладнення, коли учень, може, навіть і не читавши художній твір, прочитав тему чи питання і йому здалось, що він про це все знає. Почина-

ються загальні фрази, які часто звучать так: «Я думаю, мені здається, я погоджуюсь...» Але ці відповіді зовсім не стосуються твору письменника. Це просто спроба «виїхати» на своїх загальних уявленнях і ще не дуже достатньому життєвому досвіді. Учень, буває, плутає ім'я героя, назву твору, деталі сюжету. Часто такі твори закінчуються словами захоплення від «прочитаного», а іноді навіть порадами всім прочитати цей твір обов'язково. Думаю, це чисто психологічне бажання дитини справити враження пафосними висловлюваннями, щоб отримати оцінку. Дитині навіть здається, що вчитель не погодився з його баченням і не оцінив старанність. Такі роботи, зазвичай, можна сприймати як даремно витрачений час, який можна було використати на здобування нових знань, на читання, без якого не може бути очікуваного результату.

Такий підхід можливий тільки за умови, що учні читають, поєднують свої відкриття з тими, що паралельно отримали з інших предметів. Усе це разом мало назву — знання. Сьогодні це слово замінили терміном «компетентність». Ніби слово хороше, але синонімом слова знання цей термін так і не став. Компетентність, у перекладі з латини, означає коло питань, у яких людина добре обізнана і які обумовлені досвідом її діяльності в певній соціально і особистісно значущій сфері. Компетентний підхід в освіті з'явився в нашому суспільстві у 60-ті роки ХХ ст. З погляду отриманих результатів такий підхід спрямований на досягнення інтегральних результатів у навчанні, якими є загальні (базові, ключові) і спеціальні (предметні) компетентності тих, хто навчається. Такі визначення можна знайти в різного роду поясненнях до нових програм, нового підходу до виконання освітніх завдань як вчителем, так і учнем. Читаючи такі наукові сентенції, дедалі більше переконуєшся, що все набагато простіше. Компетентність — це, простими словами, певна кількість знань про все, а не знати чогось — це не є проблемою, бо можна відкрити інтернет і стати розумним.

Спостерігаючи за тим, як змінюються шкільні програми Міністерства освіти із зарубіжної та української літератури, як скорочуються години на вивчення предметів, можна зрозуміти, що про жодне формування інтелекту не йдеться. 2-3 години на великий прозовий, а потім, майже одразу, тестова контрольна робота, де треба відповідати «так» чи «ні» або ставити хрестики, вибираючи правильну відповідь із вже запропонованих. Це навіть не компетентність, а просто вгадування чи списування. Учні вже добре навчилися це робити. А після тесту на ту саму тему пропонують написати твір-роздум. Про що роздум? Твір читали у підручнику скорочено, за 1—2 години під час уроку його «проаналізували», а запропоновані теми творів передбачають осмислення, глибоке прочитання і розуміння прочитаного. Учні, які хочуть мати високі оцінки, знайшли вихід. Адже в інтернеті можна відкрити і запозичити незліченну кількість зразкових творів, відповідей

на будь-які питання. Навіщо думати, щоб написати твір-роздум?

Хочемо одразу попередити, що ми особисто не засуджуємо дітей, а також учителів, які, читаючи такі роботи, вдають, що це творчість учнів. Це не вони започаткували, не вони почали друкувати готові домашні роботи, готові письмові роботи будь з чого. Спокуса — це, як завжди, річ манлива, бо можна вільний час витратити на ті ж розваги в інтернеті.

Виникає відчуття, що, на жаль, ми невпинно йдемо до повної профанації у вивченні важливих для кожної людини гуманітарних предметів у школах.

Нас спонукало до цих роздумів передусім те, що щодня ми спостерігаємо, як мовно деградують наші учні. Запас лексики у дітей наближений до майже повного зубожіння. Діти не можуть висловити власну думку, передати повноцінно емоцію, дати чомусь чи комусь оцінку. І все це спостерігаємо у закладі освіти з дуже працьовитими і відповідальними учнями. Ми вчимо і виховуємо професійних музикантів. У цих дітей складне дитинство, бо стати музикантом високого рівня можна лише працюючи за інструментом від 3 до 5 годин на день, а дехто працює і більше. А ще загальноосвітні предмети, теоретичні, оркестр, хор, ансамбль. Це доросле важке навантаження. Ми дуже вдячні тим із них, хто читає і читає багато, хто пише вірші і прозу. Творчість завжди багатогранна. Ці діти, закінчивши школу, вступають до будь-якої консерваторії світу, можуть працювати у будь-якому симфонічному оркестрі, мають перемоги на дуже відповідальних музичних конкурсах. Ці діти завжди прагнуть знати багато, тому що і для музики це потрібно.

Сьогодні ситуація різко змінюється. Відсутність у навчальних програмах акценту на інтелектуальне формування учня, вплив інтернету наче вивільняють для них час. Вони його не марнують, працюють з фаху, а все інше намагаються вивчати комунікативно.

Нещодавно на одному із вебінарів вислухали цілком серйозну пропозицію вчителя вивчати деякі твори зарубіжної літератури за мультфільмами, бо діти не хочуть читати. Складно це навіть коментувати.

Поки що, з великими зусиллями, нам вдається переконувати учнів читати літературні твори, читати повністю, а ще прагнемо навчити їх простій організації власного усного чи письмового висловлювання. Працюємо і над аналізом, і застосуванням лексики, якою вони користуються і яка стає збіднілою, бо не поповнюється від систематичного читання літературних творів. Для прикладу, запитуємо в учнів, що означає слово «прикольно», яке вони вживають і у значенні «прекрасне», і у значенні «потворне»? Пояснити не можуть! Діти не вживають в спілкуванні слова «чарівно», «неперевершено», «вишукано», «захоплююче», хоча цим словам має бути місце там, де звучить класична музика. Мова не вивчається за принципом компетентності, вона потребує глибокого, збагаченого, літературного володіння, щоденного

повноцінного вживання — і тоді з наших уст ніхто не почує нецензурну чи брутальну лексику.

У цій статті хочемо все ж більше торкнутися мотиваційного терміна «корисно». У роботі учнів під час уроків української та зарубіжної літератури є кілька найбільш розповсюджених видів письмових робіт, які вони не вважають такими вже й корисними. Думаємо, що це відбувається тому, що вони не зовсім добре розуміють, як ці завдання виконувати.

Існує практика у житті загалом і у навчанні зокрема, що для того, щоб досягти успіху у будь-якій справі, її треба добре продумати і спланувати. План дає можливість краще усвідомити те, що хочеш зрозуміти. Якщо ми хочемо зрозуміти прочитаний твір, складаємо до нього простий план хоча б подумки. Ми не помилились — простий план, а не послідовний перелік подій у розвитку сюжету, бо це наше бачення і розуміння значення цих подій. Коли людина отримала певні навички планування, у неї все виходить краще.

Складаючи план до твору Ч. Дікенса «Різдвяна пісня у прозі», ми вчимося думати і про власне життя у дещо новому ракурсі. Невдачі є у житті кожного із нас, але ми можемо їх виправити. Коли ми запитуємо в учнів про те, чи сприймають вони прожитий день, як такий, якого вже більше не буде? Чи мають вони звичку, засинаючи ввечері, згадувати прожитий день? Чи є у їхній родині на свята Різдва та Нового року традиція розмовляти з рідними про те, як вони прожили цей рік і що планують на майбутнє? Десь лише 10 відсотків дітей відповідають ствердно. Діти люблять розповідати, що ці свята справді родинні, що вони всі разом сідають за стіл, смачно їдять, дарують подарунки — і це всі традиції. На жаль, не всі батьки розуміють, що у такі важливі моменти життя дитина вчиться цінувати родину, цінувати життя, вчиться дивитись на себе критично і чесно. Тому, коли діти читають твір про жадібного Скруджа, сприймають його як щось далеке від їхньої реальності.

Завжди під час уроків наголошуємо, що література не про те, що є, а про те, як має бути. Автор зображує у творі дійсність так, щоб думка, яку він хоче донести, змушувала нас аналізувати наше власне життя, розуміти себе і тих, хто поряд. Коли автор настільки переконливий, що його бачення впливає і на наші переконання, тоді прочитаний літературний твір стає потрібним і корисним для нас. А читати, щоб просто переказати зміст твору, не розуміючи його, — це марна трата часу і наших зусиль.

Отже, як скласти простий план до прочитаного твору, щоб він став зрозумілим і корисним? План простий, а завдання не таке вже й просте. Учень, який складає план, має розуміти кінцеву мету такої роботи. Він повинен у плані показати, як зрозумів текст і що корисного залишилось у його свідомості, які переконання тепер належать і йому.

Спочатку наведемо план, який написав учень 5 класу до чудової польської народної казки «Цвіт папороті».

1. Квітка папороті.
2. Хлопчик Яцусь.
3. Перша спроба знайти квітку.
4. Друга спроба знайти квітку.
5. Третя спроба знайти квітку.
6. Багатство.
7. Відвідування батьків.
8. Смерть.

За таким планом учень зможе лише зберегти у своїй розповіді послідовність подій, а вже проаналізувати їх не вдасться. А коли немає розуміння, то дитина починає фантазувати, використовуючи те, що знає із спостережень у сучасному житті. Коли учня, автора цього плану, спитали, чому казка закінчилася так сумно, то він відповів, що це тому, що Яцусь здійснив самогубство. Довелось повертатися до попередніх казок і доводити, що казка не вчить нас жодному грішному вчинку. Тоді інші учні почали говорити про те, що у цій казці нас вчать, що золото — це погано, багатство людині тільки шкодить.

Навівши кілька прикладів, коли сьогодні заможні люди витрачають своє багатство на добрі справи і це чудово, запитали у дітей, чи є серед них хтось, хто хоче жити бідно, а ще — як вони розуміють слово «щастя»? В аналізованні казки ми зайшли у глухий кут. Діти не мають того життєвого досвіду, тих життєвих цінностей, які свідчили б про вже сформовану особистість. Це закономірно для такого віку і сучасного ставлення до цінностей у родинах та й у суспільстві загалом.

Тоді запропонували учням свій простий план, але спочатку наголосили, як його треба писати.

1. Обдумати прочитаний твір і спробувати зрозуміти, що прагнув нам сказати автор.
2. Визначити, чи позиція автора вам близька, чи ви її не розділяєте і чому.
3. Пункт плану має бути написаний одним реченням, яке має зміст.

У новому плані зумисно були збережені ті самі 8 пунктів. Він мав виконати функцію, що підвищувала значення прочитаної казки, а саме її корисний повчальний компонент.

План до змісту казки «Цвіт папороті».

- Квітка папороті — символ давньої віри людини у чарівну можливість здобути щастя.
- Головний герой казки — хороший, працьовитий, добрий хлопчик Яцусь.
- Цілеспрямованість і впертість, бажання перемогти дають сили Яцусеві три роки шукати цвіт папороті.
- Яцусь отримує багатство, переплутавши його із щастям, і це стає його головною помилкою у житті.
- Яцусь двічі мав нагоду виправити свою помилку, але знову робив неправильний вибір.
- Є час, коли діти — «золото» батьків, а потім настає час, коли батьки «золото» для дітей, і хто цього не зрозуміє, може це «золото» втратити назавжди.

- Яцусь втратив батьків і зрозумів свої помилки, але вони стали вже не виправними.
- «Так соромно, що ладен крізь землю провалитися» — це народне прислів'я стало останнім бажанням Яцуса.

Підбиваючи підсумки щодо аналізу тексту, можна згадати і Скруджа, якому випала нагода зрозуміти свої помилки, але він ще мав шанс їх виправити, і його багатство послугувало добрій справі. Учні мають зрозуміти, що ці твори вчать нас ставитися відповідально до всього, що ми робимо у житті, вчитися виправляти те, що зробили не так як слід, цінувати кожен прожитий день.

У казці О. Вайлда «Хлопчик-зірка» герой виправив свої помилки, але, коли погані справи відбирають більшу частину життя, то на хороше залишається дуже мало часу. Людина завжди розплачується у житті за те, що робила не так.

Думаємо, що для сприйняття прочитаних творів важливо також уміти пов'язувати їх між собою, бо саме так кристалізується власне бачення, ставлення до того, наскільки корисно ми витратили час, читаючи художню літературу.

Можливо хтось із наших колег не погодиться з тим, що складання простого плану треба надавати таке значення, хтось скаже, що діти 5 класу ще не можуть так мислити. Ми переконалися, що можуть, просто їх треба вчити мислити, а це процес тривалий, на всі роки навчання у школі. Потім, отримавши більше знань з інших предметів, вони зможуть і їх долучати до усвідомлення життя, а поверхнева компетентність такого результату може і не принести. А складання плану буде майже автоматичним, бо дитина навчиться організовувати свої думки.

Ще один вид роботи, який треба сприймати і як письмовий, і як усний. Ця робота може починатися саме із складання простого плану, але вже не до прочитаного твору, а до власного висловлювання. Хоча план тут не є обов'язковою умовою.

Для нас завжди більш переконливим є якась теорія, якщо вона легко асоціюється з речами буденними, практичними і простими. Тому, перш ніж пояснювати учням, як вони мають формувати своє усне чи письмове висловлювання, ми наводимо приклад із життєвого досвіду. Пропонуємо їм по-мріяти про той час, коли вони, отримавши фахову освіту, обрали для себе місце, де найбільше хотіли б працювати. До слова, колись діти більше мріяли бути космонавтами, мандрівниками. Сьогодні дитячі мрії про майбутнє мають більш практичне і конкретне визначення. Вони хочуть жити у комфорті, мати хорошу роботу з кар'єрним зростанням тощо. Ще зовсім маленькі музиканти мріють грати у найпрестижніших залах світу, навчатися у найвідоміших вишах.

І от ми їм пропонуємо уявити, що настав той момент, коли вони, впевнені у своєму призначенні, приходять до закладу, де планують свої мрії реалізовувати.

Розпочнеться така зустріч зі звичайної співбесіди. Питання, на які треба буде відповісти, будуть, на перший погляд, прості, але відповіді — це і є початок вдалої чи ні кар'єри.

Традиційно питання виглядатимуть приблизно так:

1. Чому ви обрали саме нас, шукаючи місце роботи?
2. Що ви вмієте, які маєте досягнення?
3. Чого прагнете досягти у нашій фірмі і чи дала вам співбесіда зрозуміти, що ви зробили правильний вибір?

Ваші відповіді будуть оцінюватись як з професійної, так і з інтелектуальної сторони. Тобто вміння формувати думку, лексичний рівень, професійна складова.

Практика доводить, що така схема усного чи письмового висловлювання може бути використана будь-де. Під час уроку історії, літератури тощо.

Найбільша письмова робота з літератури — це твір-роздум. Є кілька важливих умов, які гарантують хороше виконання цієї роботи.

1. Треба почати з дуже уважного прочитання теми, яку вам пропонують. У кожній темі є так звані ключові слова, які, власне, націлюють вас на те, про що писати ваш роздум.
2. Визначитись у своєму власному ставленні до того, про що будуть роздуми.
3. Підібрати саме у тексті твору епізоди чи характеристики, які сформували ваші переконання і ставлення до того, про що ви будете писати чи розповідати.

Це підготовчі моменти, але саме вони допоможуть викласти ваші думки переконливо і показати, наскільки ви глибоко думали над прочитаним. Якщо не зрозумієте, про що тема твору, або не наведете приклади із тексту як докази ваших суджень, вважайте, що із завданням ви не впорались.

Нам було приємно, коли нещодавно молода мама однієї учениці, яка працює у престижному виші, подякувала за те, що наші прості поради допомогли їй написати реферат, який вона успішно захистила на своїй кафедрі. Це справді просто і завжди корисно у будь-якій роботі.

Отже, схема твору-роздуму чи усного власного висловлювання.

1. Чому ти про це пишеш чи хочеш розповісти?
2. Що ти знаєш, хочеш довести, повідомити, оцінити? Обов'язково навести приклади своїми словами чи цитатами конкретно із того тексту, про який ідеться.
3. Наскільки важливо для тебе те, що ти дізнався, і чи корисно це для тебе в цілому.

Кожна людина, яка відповідатиме на ці питання, може їх доповнювати, спрощувати чи змінювати, але формально вони розкривають будь-яке питання по-свідомо, логічно і обгрунтовано.

За цією схемою можна відповідати на питання, писати твір. Різниця буде лише у тому, якою робота буде за обсягом. Відповідь на питання, звичайно, буде коротша, а ніж твір.

Діти часто, коли отримують письмове завдання, запитують про те, скільки писати сторінок. Якщо назвати кількість сторінок, вони починають хитрувати. Розтягують слова, пишуть великими літерами, але «натягнуть» ту кількість сторінок, яку їм назвали. Мотивація має бути інша. По-перше, творчу роботу і її обсяг визначає автор. По-друге, багато чи мало — це зовсім не про власне висловлювання. А от зміст написаного — це вкрай важливо.

1. *Вступ.* Чому ми про це пишемо? Ця частина має бути короткою, але вона повинна підготувати нас до наступних роздумів. Найпростіший шлях, який вибирають учні, звучить так: «Я прочитав твір, і це мене спонукало подумати над такою темою...». Деколи уява учнів більш художня і творча. Загалом ця частина висловлювання зазвичай складатиметься із кількох речень, але вони не мають бути відстороненими від того, про що йтиметься далі.
2. *Основна частина* висловлювання повинна нам нагадати, як ми зрозуміли запропоновану тему. Про що ми маємо висловити власне судження. Це найбільш відповідальна частина роботи і найбільша за обсягом. У ній ми маємо показати, що добре орієнтуємося у тексті літературного твору, а наші переконання сформував саме автор, і навести докази, які і дали нам такі переконання. У цій частині творчого завдання можна висловити власне судження, яке не збігається з позицією автора, але його треба обов'язково аргументувати.
3. *Висновок.* Треба підвести певний підсумок своїх суджень, можна також написати, чи вважаєте ви корисним у вашому життєвому досвіді знайомство з творчістю цього письменника і його твором.

Глибина і складність роботи буде завжди залежати від обсягу знань, якими володіє той, хто пише твір. Адже доречним може бути використання цитат із літературного твору чи висловлювань інших, можливо відомих людей про цей твір чи його автора.

Найпростіший приклад письмового висловлювання за запропонованою схемою.

Тема. «Що висміює байка?». Ключове слово — висміює.

1. Вступ. Що таке байка, хто такий Езоп, що таке езопова мова.
2. Як і що можна висміяти у літературі? Чому і які вади слід висміювати?
3. Які поети продовжили писати байки після Езопа? Що у них змінилося? (навести приклади). Байка — це гумор чи сатира? Можна, як приклад, проаналізувати, що висміяв автор у конкретній байці і у конкретному образі.
4. Чи доводилось вам використовувати у житті мудрість байки і за яких обставин?

Це лише дуже приблизний план, з якого, сподіваємось, стає зрозумілим принцип побудови усного чи письмового висловлювання.

Не здивуємось, якщо прочитавши цю роботу, хтось скаже, що в ній відсутні якісь новації у роботі з учнями. Наші молоді колеги їх засвоюють швидко і використовують дуже активно. Складають діаграми, схеми. Можливо, майбутнє за такими технологіями. Але ми постійно відчуваємо, як дітям сьогодні не вистачає простого людського спілкування, як вони тягнуться до того, щоб зрозуміти. Сьогодні вчитель перестає бути авторитетом, мабуть, це правильно, бо на самому авторитеті ні в чому вже не переконаєш. А от стати дітям другом і порадиником важко, коли джерелом вашого спілкування залишається інтернет. Ми все ще переконані у тому, що літературу, людей, життя треба вміти любити, але жоден інтернет цього не навчить. Було б дивно і смішно сьогодні закликаати будь-кого відмовитися від послуг інтернету, але вже можна сміливо стверджувати, що виникає у дітей активний процес, який виглядає як всеохоплююча залежність. Батьки, не всі, звичайно, не практикують читання дітям казок перед сном. Щоб дитина не заважала дорослим справам, їй ще у колиці вмикають муляки у комп'ютері. Так зручно. Але коли на перерві у класі бачимо, як два хлопчики, які сидять поруч, не розмовляють, а переписуються у телефоні, стає моторошно.

Думаємо, що саме під час уроків вчителів-гуманитаріїв повинні бути збережені наші виняткові комунікативні здібності і можливості. Нашим дітям слід навчитись думати, розмовляти, писати, читати, а не неперервно гуглити інтернет. Переконані, що ще не все втрачено, бо час сьогодні стрімко змінює нас і потрібно добре розуміти, до якого майбутнього ідуть наші діти.